

BORECZKY ANNA – NÉMETH ANDRÁS

Apollonius és Berwelpus: Egy későantik regény az Ottó-korban (Az OSzK Cod. Lat. 4-es töredéke)

2008 tavaszán, hosszas előkészületek után az Országos Széchényi Könyvtár egy komoly vállalkozásba kezdett. Az OSzK Kézirattára és a MTA OSzK *Res Libraria Hungariae* kutatócsoportja közös együttműködéssel azt a célt tűzte ki, hogy a Nemzeti Könyvtár latin nyelvű kódexeiről a Bartoniek Emma által 1940-ben publikált katalógust, illetve Hoffmann Edithnek a díszített kéziratokról szóló feldolgozását a tudomány mai szempontjai szerint átvizsgálja és bővíti.¹ Bartoniek Emma és Hoffmann Edith munkái nem csak a maguk korában voltak kiválóak, hanem mindmáig megőrizték megkerülhetetlen hitelüket. A kódexek feltárásának kritériumai azonban az elmúlt 70–80 évben megváltoztak, jelentősen bővültek. A mélyebb tartalmi elemzésen és a kódexek fizikai jellemzőinek alaposabb vizsgálatán túl ma már a kéziratok díszítésének részletes leírása is elengedhetetlen része a katalogizálásnak. Ez a munka csak együttműködéssel, párbeszéddel valósítható meg. Csak úgy, ha egyszerre épül a generációk alatt összegyűlt tapasztalatra és annak felismerésére, hogy különböző tudományágak művelői együttes erővel több eredményt érhetnek el, mint külön-külön.

E felismeréstől vezérelve e tanulmány egy művészettörténész és egy filológus párbeszédének eredményeként egy későantik regény, a *Historia Apollonii Regis Tyri* egyik legkorábbi fennmaradt példányának bemutatására vállalkozik. Az 1000 körül keletkezett négy levélnyi töredék (OSzK, Kézirattár, Cod. Lat. 4.) több szempontból is kitüntetett figyelmet érdemel. 38 színezetlen tollrajza, mint a regény legkorábbi ismert illusztrációciklusa a későantik képsorozat lenyomatát őrzi. A ciklus jelentőségét a regényillusztráció történetére nézve Kurt Weitzmann azokéhoz a 9–12. századi Terentius-kéziratokéhoz hasonlítja, melyek az antik drámaillusztráció rekonstrukciójának kiindulópontját képezik.² Legalább ennyire

¹ BARTONIEK Emma: *Codices manu scripti Latini*. Vol. 1. *Codices Latini medi aevi*. Budapest, 1940; HOFFMANN Edith: *A Nemzeti Múzeum Széchényi Könyvtárának illuminált kéziratái*. Budapest, 1928. Az általuk nem katalogizált latin kéziratok példaértékű feldolgozása: VIZKELETY András: *Mittelalterliche lateinische Handschriften der Széchényi-Nationalbibliothek (Cod. Lat. 405–556)*. Budapest, 2007.

² WEITZMANN, Kurt: *Ancient Book Illumination*. Cambridge, MA, 1959. 102–104. A töredék kiemelkedő fontosságát jelzi, hogy 1977–1978-ban kiállították New York-ban a *Metropolitan Museum*-ban. Vö. BELL, Malcolm: *Four Leaves from an Illustrated History of Apollonius, King of Tyre*. In: *Age of Spirituality. Late Antique and Early Christian Art, Third to Seventh Century. Catalogue of the Exhibition at the Metropolitan Museum of Art, November 19, 1977 through February 12, 1978*. Ed. WEITZMANN, Kurt. New York, 1979. Nr. 223, 246–247.

érdekes a töredékben olvasható szövegvariáns, mely egy különálló szövegcsoporthoz (R α) legrégebbi és egyben legfontosabb emlékeként egy igen korai szövegredakciót őrzött meg. Számos olvasata idáig mégis elkerülte a kiadók figyelmét. Mindezekon túl a töredék megköveteli a regény középkori recepciójának vizsgálatát is: a képek tematikája az Ottó-kor művészetében unikálisnak látszik, a melléjük írt 11–12. századi bejegyzések közvetve a (részben azonosítható!) használóknak a regényhez való viszonyáról árulkodnak. Mindezek ellenére a kézirat alaposabb feldolgozására eddig nem került sor.³ Tanulmányunkat e hiány pótlása érdekében tett első lépésnek tekintjük. Eddigi eredményeinket szeretettel ajánljuk Madas Editnek, aki az együttműködés lehetőségének megteremtésében aktív szerepet vállalt.

Historia Apollonii Regis Tyri

Apollonius tyrosi király története egy latin nyelvű „kalandregény”,⁴ amelynek ma ismert szövegváltozatai az 5–6. században keletkezettek. Legkorábbi példányai a 9. századból maradtak fenn. A történet középkori népszerűségének és számos igen korai népnyelvi fordításának köszönhetően inkább a középkor és reneszánsz irodalomtörténetében ismert, de a benne megőrzött antik elemek miatt a klasszika filológia érdeklődésére is számot tarthat.⁵

³ A töredéket említi: ÁBEL Jenő: *Nemzeti Múzeumunk „Apollonius Tyrius” codexéről.* = Egyetemes Philológiai Közlöny (2.) 1878. 27–28; RING Mihály (ed.): *Historia Apollonii Regis Tyri e Codice Parisino 4955.* Posonii – Lipsiae, 1888. 65, 75–89; KLEBS, Elimar: *Die Erzählung von Apollonius aus Tyrus. Eine geschichtliche Untersuchung über ihre lateinische Urform und ihre späteren Bearbeitungen.* Berlin, 1899. 24, 52–62, 388 n. 1; *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtárának Történeti és Irodalomtörténeti Kiállítása.* Budapest 1903². Nr. 51, p. 22; HOFFMANN: *i.m.* 111; LEHMANN, Paul: *Mitteilungen aus Handschriften V.* (Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Abteilung, Jg. 1938, 4.) München, 1938. 53–54; BARTONIEK: *i.m.* Nr. 4, p. 9 (vö. még Nr. 7, p. 11–13); WEITZMANN: *i.m.* 102–104, fig. 110; BELL: *i.h.* Nr. 223, p. 246–247; STÜWER, Wilhelm: *Die Reichsabtei Werden an der Ruhr.* Berlin – New York, 1980. 69, Nr. 41; HÄGG, Tomas: *The Novel in Antiquity.* Oxford, 1983. 150–151; KORTEKAAS, Georgius Arnoldus Antonius: *Historia Apollonii regis Tyri. Prolegomena, Text Edition of the two Principal Latin Recensions, Bibliography, Indices and Appendices.* Groningen, 1984. 16, 34, 72–80; SCHMELING, Gareth: *Historia Apollonii Regis Tyri* (Bibliotheca Teubneriana). Leipzig, 1988. XIII, XVIII; ARCHIBALD, Elisabeth: *Apollonius of Tyre: Medieval and Renaissance Themes and Variations.* Cambridge, MA, 1991. 46, 94–95; KAHSNITZ, Rainer: *Historia Apollonii regis Tyri.* In: GERCHOW, Jan (Hg.): *Das Jahrtausend der Mönche. Kloster Welt Werden.* Essen – Köln, é.n. (1999). 340–341; WEHLI Tünde: *Apolloniusnak, Tyrus királyának története.* In: *Cimélia.* Szerk. KARSAY Orsolya. Budapest, 2000. 36; KORTEKAAS, G.A.A.: *The Story of Apollonius, King of Tyre. A Study of its Greek Origin and an Edition of the two Oldest Latin Recensions* (Mnemosyne, suppl. 253). Leiden – Boston, 2004; KORTEKAAS, G.A.A.: *Commentary on the Historia Apollonii Regis Tyri* (Mnemosyne, suppl. 284). Leiden – Boston, 2007. KLEBSTOL kezdődően a szövegkiadások a jegyzetapparátusban visszatérően hivatkoznak a φ -ként jelölt töredékben található olvasatokra.

⁴ Az Apollonius-regény latin változatának alábbi fontosabb szövegkiadásai léteznek: RIESE, A. (ed.): *Historia Apollonii Regis Tyri* (Bibliotheca Teubneriana). Lipsiae, 1871 (1892², repr. 1973); RING: *i.m.*; KORTEKAAS: 1984 és 2004 *i.m.*; SCHMELING: *i.m.* A továbbiakban a szövegkiadásoknál KORTEKAAS: 2004 *i.m.* oldalszámaira hivatkozunk.

⁵ ARCHIBALD: *i.m.* 3–106.

A *Historia Apollonii Regis Tyri* szövevényes cselekménye az antik regény módszereivel meséli el, hogy a főszereplő Apollonius, Tyros királya, hogyan veszíti el, majd szerzi vissza szeretteit. Felesége, miután látszólag belehal Tarsia nevű leányuk szülésébe és koporsóba helyezve tengerbe dobják, Ephesosnál part-ra vetődve az ottani Artemis-szentély papnője lesz. Anya nélkül maradt leányát Apollonius Strangillióra és Dionysiadasra bízva Tarsosban hagyja. Egy bizonyos Theophilus a gonosz Dionysiadas parancsára Tarsia életére tör, akit hirtelen kalózok ragadnak el. Ezután egy mytilénéi bordélyházba kerül, ahol műveltségének köszönhetően mindvégig sikerül megőriznie szüzességét. Athenagoras, Mytiléné „fejedelme” beleszeret a lányba és pártfogásába veszi őt. Tizennégy év múltán Apollonius visszatér Tarsosba, ahol csak halottnak hitt lánya síremlékét találja meg. További bolyongásai során Mytilénében rálel Tarsiára, majd végül Ephesosban feleségére is. A regényben a főhősök boldogsága mellett a bűnösök megbűnhődnek, megégetik a bordély tulajdonosát, végül pedig Tarsia gonosz gyámjait, Strangilliót és Dionysiadast megkövezik.

A kézirat története

Az Apollonius-töredék korábban nem önmagában állt. Egy hozzá hasonlóan a 10–11. század fordulójára datálható kézirat elé kötve került a Széchényi Könyvtár tulajdonába, mely P. Vergilius Maro (Kr.e. 70–19) összes műveit (*Bucolica*, *Georgica* és *Aeneis*), valamint Servius (4. és 5. század fordulója) ezekhez fűzött kommentárjait tartalmazza (mai jelzete Cod. Lat. 7).⁶ Nem tudjuk, hogy a valaha összetartozó (akkor még Fol. Lat. 199-es jelzetet viselő) művek szétválasztására, vagyis a töredéknek a kötetből való kiemelésére pontosan mikor került sor, de annyi bizonyos, hogy Ábel Jenő 1878-ban már „*Apollonius Tyrius*” codexként emlegette,⁷ s hogy 1902-ben mint önálló darabot ki is állították.⁸

A kötet korábbi őrzési helyéről a szakirodalomban eddig nem esett szó, de az Apollonius-töredék f. 3recto-ján látható AEB (*Augustanae Ecclesiae Bibliotheca*) pecsét alapján megállapítható, hogy egykor a soproni Evangélikus Konvent Könyvtárát gazdagította. A konvent 1814-ben hat további kézirat társaságában a Nemzeti Könyvtárnak ajándékozta.⁹ Arra nézve, hogy a kódex mikor került

⁶ HOFFMANN: *i.m.* 111. A négy foliónyi töredék nem a kötésből került elő, mint ahogyan az LEHMANN: *i.m.* 54 óta a szakirodalomban időnként tévesen szerepel.

⁷ ÁBEL: *i.h.* 27–28.

⁸ *Történeti és irodalomtörténeti kiállítás. i.m.* Nr. 51, p. 22.

⁹ A soproni Evangélikus Konvent ajándékozására vonatkozó forrás BERLÁSZ Jenő: *Az Országos Széchényi Könyvtár története 1802–1867*. Budapest, 1981. 123, 176. 211. jegyzet szerint: „Országos Levéltár, Archivum Palatinae. Acta Musei Nationalis 1815. num. 140”. A felajánlott kódexekről a soproni evangélikus gyülekezet levéltárában található, jelzet nélkül hivatkozott dokumentum alapján: KARNER Károly: *Soproni Adomány a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának*. = Soproni Szemle (23.) 1969. 253–256. A hét kézirat a következő volt. 1. „Opera Vergilii, in Pergameno, cum Notis, in Folio”; 2. „Calendarium perantiquum, cum Lectionario, in Folio” (ma Cod. Lat. 91); 3. „Manuscriptum Arabicum... in Folio, continens Collectiones dogmaticarum et ethicarum Dissertationum et Traditionum, anno Hegirae 960 in urbe Cairo scriptam (sic)”; 4. „Manuscriptum Alchymi-

Sopronba, semmilyen biztos adattal nem rendelkezünk, de legkésőbb a 18. század közepén már ott kellett lennie, mert az AEB pecsét az 1740-es évekig volt használatban.¹⁰ Maga a Konventi Könyvtár (mely nem azonos a Lyceumi Könyvtárral!) nagyrészt Zuana Péter Menyhért polgármester (1651–1653, 1657–1663) és Lang Mátyás lelkész (†1682) tevékenységének köszönhetően a 17. század közepe táján jött létre, legalábbis ekkortól már számolni lehet a könyvtár felállítását célzó, tudatos könyvgyűjtéssel. 1666-ban a könyvek elhelyezésére az eredetileg katolikus plébániaként funkcionáló Szent Mihály-templom sekrestyéjének emeletén külön helyiséget rendeztek be, később a könyvek az újonnan épített evangélikus templom karzatára, majd a paplakba kerültek. Az állomány jelentős részét a közösség tagjai által felajánlott/testált, illetve adományaiból megvásárolt kötetek alkották és gyarapították, ami egyben azt is jelenti, hogy a gyűjteménybe olyan darabok is bekerülhettek, melyek már a könyvtáralapítást megelőzően is Sopronban voltak. Részben vagy egészében, de megörökölte a konvent a Szent Mihály-templomban korábban őrzött köteteket is, ezek szintén a régi soproni könyvanyaghoz tartoztak. A soproni evangélikusok kapcsolatrendszerének megfelelően számos könyv német területekről származott, mint például az egyetemi tanulmányok végétől hazatért diákok, a Sopronban letelepedő lelkészek vagy az üldöztetések elől Sopronba menekülő protestánsok által felajánlott kötetek. Néhány könyv Lang Mátyás ismeretségei révén Weimarból és Jenából érkezett.¹¹

A kódex soproni felbukkanását megelőző történetéről az első és a hátsó kötet-tábla belső oldalain – Bartoniek idejében még jobban – olvasható bejegyzések tájékoztatnak: *Istum librum contulit ad... te Ex testamento domini gosswini kempis canonici ad apostolos colonie ut... una cum glosa Servii in libros georgicorum...*, illetőleg *Liber Gosswini Kempgyn septem artium liberalium et decretorum doctoris*.¹² Az itt megnevezett Gosswin Kempgyn de Nussia/Neuß (1420/1425–1483) nem ismeretlen a szakirodalomban,¹³ a kölni egyetem jogi karának professzora volt. Tudjuk róla, hogy 1440/1441-től az erfurti egyetemen tanult, 1446-ban

cum, ex Seculo XVto, in Quarto” (ma Cod. Lat. 202); 5. „Manuscriptum Turcicum, in Octavo, continens Romanensem allegoricorum Turcicum, Poetae Ahi” (ma Oct. Turc. 6.); 6. „Biblia integra latina, in Charta pergamena, parvissimis litteris, in Octavo” (ma Cod. Lat. 37) és 7. „Liber precatorius, continens Suras plures Corani arabice et preces varias turcice scriptas, in Sedecimo” (ma Duod. Arab. 6). Közülük KARNER Károlynak a 3. helyen feltüntetett arab kódexen kívül éppen a Vergilius-kötetet nem sikerült azonosítania, nyilvánvalóan azért, mert az eligazítással szolgáló pecsét az addigra rég különválasztott Apollonius-töredéken található.

¹⁰ SZENDE Katalin: *A könyvkötéshez felhasznált kódextöredékek társadalom- és kultúrtörténeti összefüggései Sopronban. „In geschribn Pergament einbunden”*. = Magyar Könyvszemle (123.) 2007. 278–309 (284).

¹¹ A könyvtár történetéről összefoglalóan SZENDE Katalin: *Zur Geschichte der Sammlungen*. In: *Mittelalterliche lateinische Handschriftenfragmente in Sopron*. Ed. MADAS Edit. Budapest, 2006. 7–16; SZENDE: *i.h.* 282–284 – további irodalommal. Soproni, főként 18. századi könyvgyűjtőkről lásd még CSATKAI Endre: *Könyvgyűjtők, régiséggyűjtők a régi Sopronban*. = Soproni Szemle (2.) 1938. 132–143. (Erre a tanulmányra Földesi Ferenc volt kedves felhívni a figyelmünket.)

¹² BARTONIEK: *i.m.* 13.

¹³ BERNHARD, Michael: *Kempgyn (Kempken, Kemmechen u. a.) Goswin, de Nussia*. In: RUH, Kurt et al. (Hrsg.): *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*. Bd. IV. Berlin – New York, 1983. Sp. 1124–1125 – további irodalommal.

az artista fakultáson *magisteri* fokozatot szerzett, majd tanulmányait 1450-től a kölni egyetem jogi karán folytatta, ahol a *baccalaureus*ságig jutott. 1457-ben újra Erfurtba ment, ahol az artista fakultás dékáni tisztét töltötte be, de 1462-ben visszatért Kölnbe. 1469-ben *doctor decretorum*, 1471-ben a St. Aposteln Kollegiatsstift skolasztikusa lett.¹⁴

A kötéstáblák bejegyzései az egyszerű kötetet legkésőbb a 15. századra datálják. Ez egyben az Apollonius-töredék és a Vergilius-kódex összekötésének legutolsó lehetséges időpontját is jelzi, de a két művet már jóval korábban egy helyen kellett hogy őrizzék, sőt egyazon *scriptoriumban* is készültek. Erre enged következtetni egyrészt az Apollonius-töredék 3. foliójának a Vergilius-kódexével egyező vonalazása, másrészt a töredék egyik illusztrációjának kiegészítése (a f. 3v egyik figurájának arcvonásairól van szó), mely a Vergilius-kódex f. 17r-ján látható és leginkább a 11. századra datálható koronás férfifej rajzolójától származik (1, 2, 1a, 2a kép). Az Apollonius-töredék és a Vergilius-kódex összetartozása azért különösen fontos, mert így – és csak így – következtethetünk a Vergilius-kódex bizonyos jellegzetességeiből a töredék keletkezési körülményeire és viszont, a töredék néhány bejegyzéséből a kódex használóinak körére.

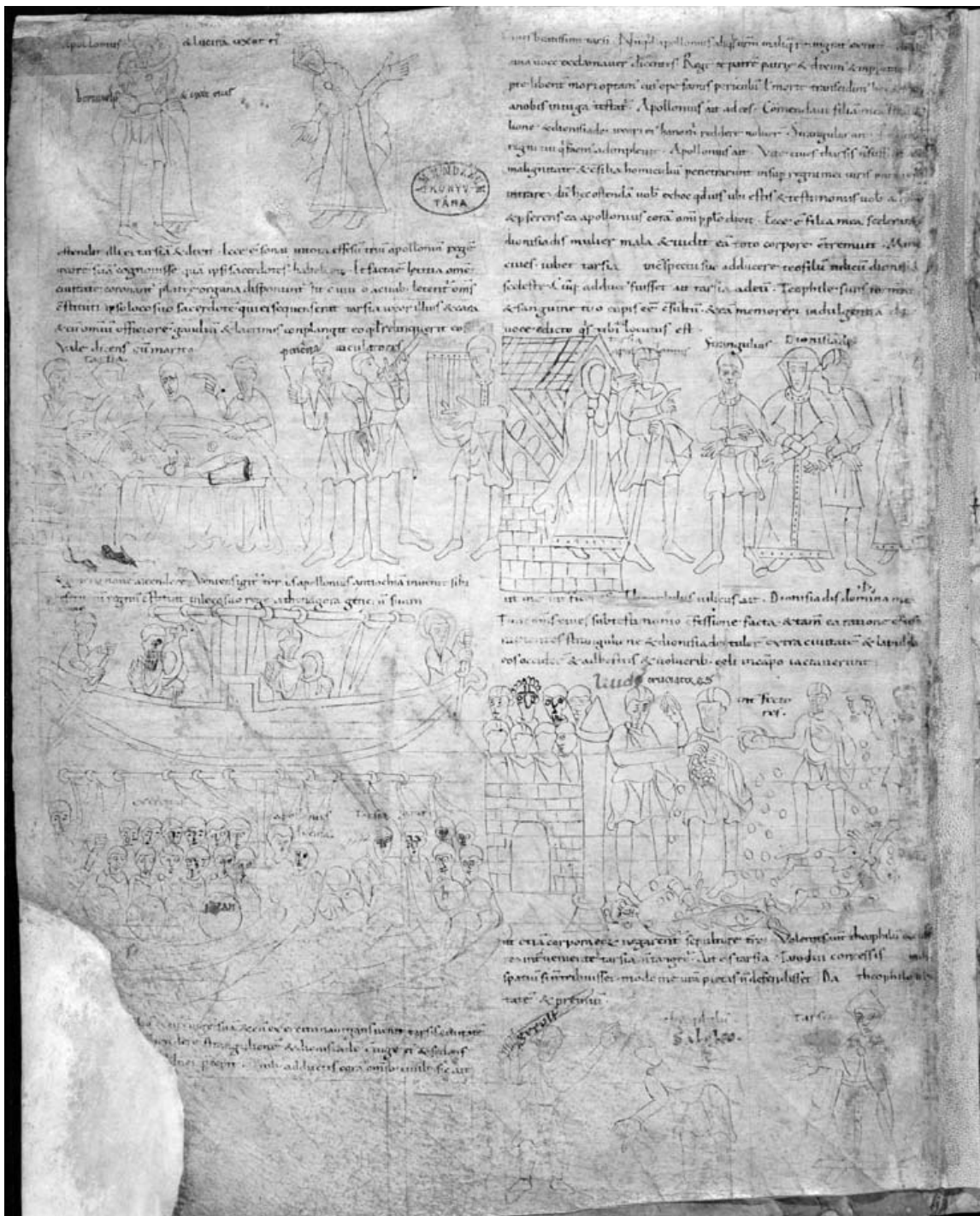
A két mű – értve ezalatt jelen esetben tárgyiasult formájában magát a töredéket és a kötetet – keletkezési helye ismeretlen, de a szakirodalom korábbi feltételezését igazolva arra kell gondolnunk, hogy a kölni érsekség szászországi területén a Karoling-korban (800 körül) Szent Liudger által alapított és sírhelyéül választott, 877-től birodalmi kolostorként kezelt Werden an der Ruhr bencés apátságának *scriptoriumában* készültek.¹⁵ Elsősorban a Vergilius-kötet első folióin (f. 2v–3r) olvasható két *carmen figuratum* utal erre, melyek egy a 10. század végén Werdenben élt szerzetes-költő, Uffingus művei.¹⁶ A két – rendkívül igényesen szerkesztett, s mint ilyen egyben a werdeni apátság Ottó-kori műveltségének magas színvonalát is reprezentáló – képvers közül az egyikben a még fiatal Ottó és egy meg nem nevezett kölni érsek szerepel: minden valószínűség szerint az anyja, Theophanu gyámsága alatt álló III. Ottóról és Evergerről (985–999), esetleg elődjéről, Warinról van szó. A képvers születésének pontos körülményeit nem ismerjük (egy-egy feltételezés szerint talán a császár, az érsek és a werdeni apát egy találkozója szolgáltatta az alkalmat),¹⁷ de III. Ottó dicséretére a werdeni bencéseknek minden okuk megvolt. Az Ottók által egyébként is támogatott és különféle privilégiumokkal ellátott apátság függetlenségét 985. augusztus 8-án ő erősítette

¹⁴ Két műve maradt fenn: egy az egyetemi tanulmányokba bevezető költemény (*Trivita studentium*) és egy időszámítás (*Computus*), mely az 1459-es évvel indul.

¹⁵ A werdeni apátság történetéről mindenekelőtt STÜWER: *i.m.*, valamint GERCHOW: *i.m.*

¹⁶ Kiadta: SILAGI, Gabriel: *Monumenta Germaniae historica. Poetae Latini mediæ aevi*. Vol. V/3. 1979. 629–631, javított kiadása és német fordítása: EICKERMANN, N.: *Zu den Carmina figurata Uffings von Werden*. = Beiträge zur Geschichte von Stadt und Stift Essen 1986/1987. 1–13. Uffing von Werdenről összefoglalóan: KÜHNE, Udo: *Uffing von Werden OSB*. In: WACHINGER, Burghart et al. (Hrsg.): *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon*. Bd. IX. Berlin – New York, 1995. Sp. 1220–1225.

¹⁷ ERNST, Ulrich: *Carmen figuratum. Geschichte des Figurengedichts von den antiken Ursprüngen bis zum Ausgang des Mittelalters*. Köln – Weimar – Wien, 1991. 500.

1. kép: Cod. Lat. 4, f. 3v

meg. Uffingus verseinek lemásolására elméletben persze nem csak Werdenben kerülhetett sor, esetünkben mégis ez a legvalószínűbb. A szerző szűkebb pátriáján túl munkáit – azok elterjedéséből ítélve – nem fogadta különösebb érdeklődés. Szent Ida élete egy 12. századi werdeni kéziratban és egy 17. századi werde-

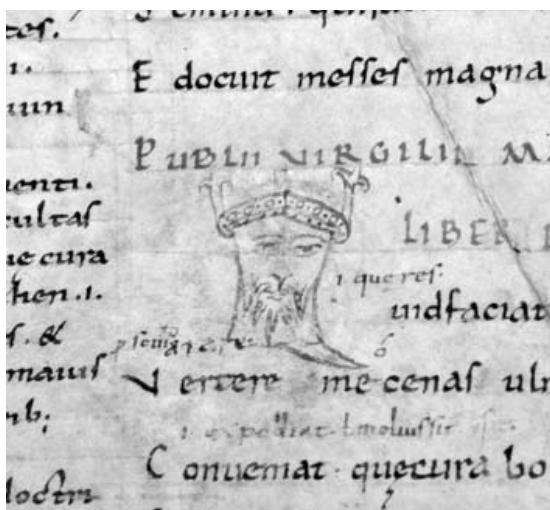
ni szerzetes, Adolf Overham másolatában maradt ránk, de a 15. században Kölnben is ismerték: Hermann Greven karthauzi szerzetes rövidített változatot készített belőle. Szent Liudbert dicsérő költeményét két, ugyancsak Werdenből származó kötet őrizte meg számunkra. Képversei egyedül a budapesti kéziratban találhatóak meg.¹⁸

Közvetve az Apollonius/Vergilius-kötet 15. századi sorsa is a werdeni eredet mellett szól. A kolostor 1600 körül írt anonim krónikájából úgy értesülünk ugyanis, hogy az apátság Konrad von Gleichen apát idején (1452–1474) rendkívül elhanyagolt állapotba került, olyannyira, hogy javait eladták, vagy elzálogosították. Az áldatlan állapotoknak (több éves huzavonát követően) 1474-ben Konrad von Gleichen apáti tisztből való letétele és a kolostornak a bursfelde-i reformhoz való csatlakoztatása vetett véget, mely főként a provinciális káptalannak, személy szerint pedig Adam Meyernek, a kölni Szent Márton bencés apátság apátjának és a kölni provincia vizitátorának sikere volt.¹⁹ A Werdenből fennmaradt egyetlen középkori könyvjegyzék-töredék ez után, 1511–1512-ben készült, de a mi kötetünket hiába is keresnénk benne.²⁰ Gosswin Kempgyn de Nussia, aki – mint láttuk – 1450-től 1457-ig, majd

1a kép:

Cod. Lat. 4, f. 3v, 37. jelenet, részlet

2a kép:

Cod. Lat. 7, f. 17r, részlet

¹⁸ A tisztesség kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy Uffingus versei a Vergilius-kötet első füzetét megelőző, önálló bifolióra kerültek, de vonalazásuk a kéziratéval egyező: ugyanabban a *scriptorium*ban készültek.

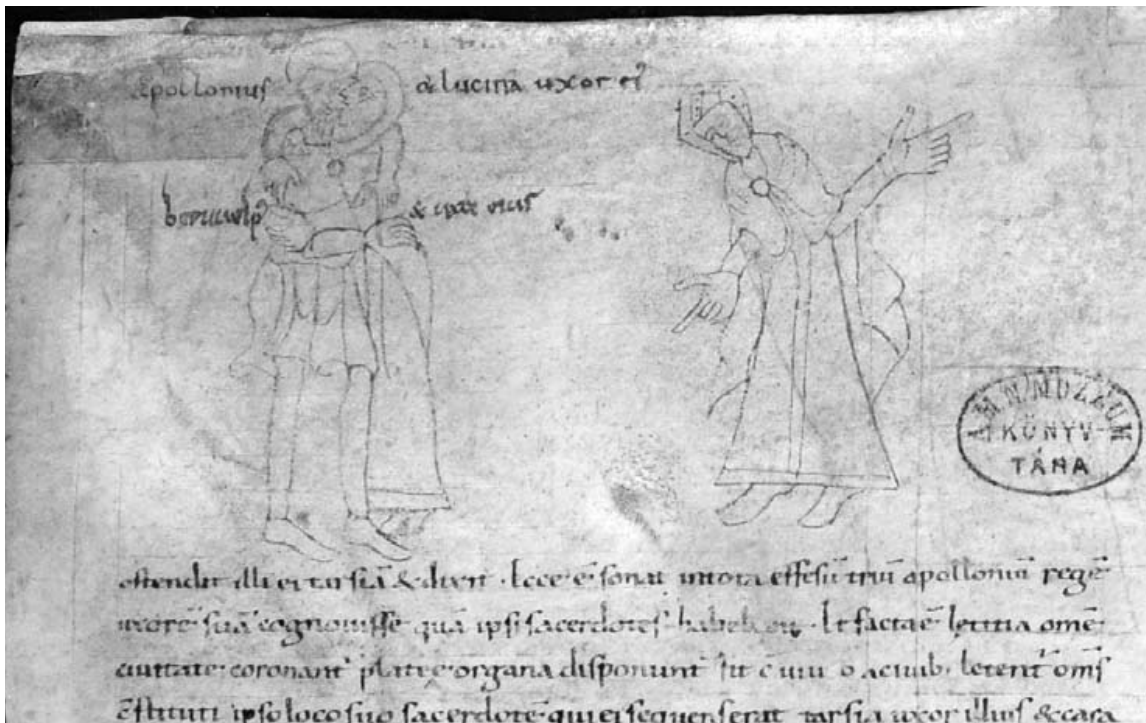
¹⁹ WALLMANN, Peter: *Kloster und Reform. Die Abtei Werden in der Bursfelder Kongregation*. In: GERCHOW: *i.m.* 88–96.

²⁰ FRENZ, Thomas: *Ein Bücherverzeichnis aus der Abtei Werden an der Ruhr, gefunden bei der Restaurierung des karolingischen Werdener Reliquienkästchens*. = *Codices Manuscripti* (11.) 1985. 9–14 a jegyzék összeállítását a bursfelde-i reform werdeni bevezetésével hozta kapcsolatba. Később FREITÄGER, Andreas: „Klosterhumanismus”: *Johannes Cincinnius und die Bildung im Kloster Werden 1505–1555*. In: GERCHOW: *i.m.* 248–254 (249) a töredék *scriptorát* Johannes Cincinniuszal azonosította, ez alapján a jegyzéket 1511–1512-re datálta.

1462-től 1483-ban bekövetkezett haláláig Kölnben élt, éppen a kritikus időszakban juthatott hozzá.

A kézirat használatára utaló jelek

Az Apollonius-töredék korai története, őrzési helye szempontjából rendkívül tanulságosak a képek mellett olvasható 11–12. századi bejegyzések. Ezek olyan személyek neveit tartalmazzák, akiket láthatóan a regény szereplőivel azonosítottak, pontosabban a cselekmény egy-egy jelenetébe behelyeztek. A f. 3 versón például a feleségére rátaláló Apollonius mellett (32. jelenet) 12. századi írással *Beruuelpus et uxor eius* (3. kép), ugyanott a Tarsia megölésével megbízott Theophilus mellett (38. jelenet) 11. századi betűkkel *Saleko*, a Theophilusra támadó, haját megragadó figura kardján más kéztől származó *Gerolt* olvasható (4. kép). Ezek a bejegyzések, melyek a kódex és főként az illusztrációk használatára nézve önmagukban véve is rendkívül érdekesek, számunkra dokumentatív értékkel bírnak. A werdeni kapcsolatokból kiindulva talán nem tévedünk, ha Salekót és Beruuelpust azonosnak véljük a kolostor egy-egy lakójával, akiket az apátság Stüwer által közölt *personaliájából* Salako/Saleko és Berwelp néven ismerünk.²¹ Saleko Gerold (!) apát (1031–1050) és Gero apát (1059–1063) idejében egy-egy

3. kép: *Cod. Lat. 4, f. 3v, 32. jelenet*

²¹ STÜWER: *i.m.* 507, 575 (Salako/Saleko), 417, 532 (Berwelp).

4. kép: Cod. Lat. 4, f. 3v, 38. jelenet

datálatlan oklevélen mint tanú tűnik fel; Berwelp, egy bizonyos *comes Gerhardus* fia, előkelő származású *monachus nutritus* (gyermekségétől a kolostorban nevelt szerzetes) volt a 12. században.²² A *Beruelpus*, *Saleko* és *Gerolt* bejegyzéseken kívül a 12. század végéig gyakorlatlan kezek még számos további (részben szándékosan lemosott, részben egyelőre azonosítatlan) nevet írtak a szereplők mellé.²³ Több képhez latin magyarázatokat fűztek,²⁴ a befejezetlen tollrajzokon az arc-

²² A *monachus nutritus* fogalmáról STÜWER: *i.m.* 121. A *Beruelpus* feleségére vonatkozó, zavarba ejtő megjegyzés pontos interpretálásához az egykori kolostori viszonyokról jóval többet kellene tudnunk. (Ezzel együtt a töredék egyes illusztrációinak szemérmetlen kiegészítését látva az sem tűnik egészen kizártnak, hogy durva – gyerekes? – tréfáról van szó.)

²³ KORTEKAAS: 1984 *i.m.* 180 (157. jegyzet) összegyűjtötte a későbbi bejegyzések egy részét. Az itt közölt lista igyekszik az összes tulajdonnevet közölni. Egy 11. századi kéztől három azonosítatlan név szerepel: f. 2va, 20. jelenet: *kuckeuurt* és *popeldrit*; f. 2vb, 24. jelenet (a központi noalak fölött): *quec keblase*. A *Beruelpus* nevét író kéztől származik a f. 2va tetején: <...> *uxor eius*. Egy másik 12. századi kéztől szerepel a f. 2vb-n a 23. jeleneten: *Valitho Barndanus*. Az alábbi 11–12. századi kezek datálása a gyakorlatlan írásképből adódóan bizonytalan. A f. 2vb 26. jelenetéhez jegyezték le: *henricus Lukeric*, *henricus ferter*<.>*e*, ugyanitt egy ma már olvashatatlan név is szerepel, alatta *dominus wali*<...> (lemosva, talán *Walitho*), ugyanígy f. 2va 21. jelenetén (lemosva): *ke kebas*. A f. 2va 20. jelenetén (a *popeldrit* alatt): *caiphas*, a jelenetbe egy ördögálatot is rajzoltak. Fekete tintával írták a f. 2va 19. jelenetére: *cu*<.>*qundoruuii*, *vertere* és a f. 2vb 26. jelenetén: *kitetere*, a *k* fölött *h*. A f. 3vb 38. jelenetén: egy *liud*<.>*er* szó szerepel, amely a werdeni kolostor alapítójának, Liudgernek a nevével azonosítható. A f. 1vb 3. jelenet (*villicus* szó felett), valamint a f. 4rb 8. jelenet (*Stranguillio* és *Apollonius* felett is): *Benno*. Még további két bejegyzést érdemes megemlíteni: *Thileamus thevs* szerepel a *tuo virgo permansi* fölött (f. 2vb), talán 11. század elejéről; *Eberard* szerepel a Vergilius-kódex kezdőlapjának felső margóján (f. 1r).

²⁴ A 11. század második felében a f. 3va-n, a 33. jeleneten szerepel a pincér felett a *pincerna* szó, a f. 3vb-n, a 37. jeleneten ugyanettől a kéztől: *cruciatores*.

vonásokat (szemeket, orrokat) többnyire dilettáns módon kipótolták. Mindez azt sejteti, hogy a regényt a képeken keresztül a szövegtől függetlenül is „olvasták”.

Arra a mindezek után óhatatlanul felmerülő kérdésre, hogy vajon mit kerestett a werdeni apátság könyvtárában egy még krisztianizált formájában is meglehetősen profán későantik regény, egyrészt a mű recepciótörténetében, másrészt a korai bencés könyvkultúra jellegzetességeiben és az Ottó-kor antikvitáskultuszának közegében kell keresnünk a választ. Bár mindezen kérdések kimerítő tárgyalására ehelyütt természetesen nincs mód (és talán szükség sem), néhány adat mégis idekívánkozik. Mindenek előtt világosan látnunk kell, hogy a regény leginkább megütközést keltő fejezete, mely Tarsianak a bordélyban átélt megpróbáltatásait meséli el, az egykori keresztény olvasóközönség elvárásaival korántsem volt annyira összeegyeztethetetlen, mint hinnénk. Sőt. A bordélyházban csodálatos módon megőrzött tisztaság motívuma több korai női szent legendájának toposz-szerűen ismétlődő eleme volt.²⁵ Erkölcsi tanulságain kívül a regényt feltehetően oktatási célokra is alkalmasnak találták, a 12. században legalábbis Viterbói Gottfried *Memoria saeculorum* című munkájában így értékeli.²⁶ A didaktikus funkcióval függhet össze, hogy az illusztrált Apollonius-regényt, mint látni fogjuk, valószínűleg igen korán a Vergilius-kötet elé kötötték, vele együtt használták. Apollonius története az *Aeneis*hez hasonló kalandos cselekmény, a benne szereplő erkölcsi tanulságok és a műveltségesség hangsúlyos szerepe²⁷ miatt is jól illett Vergilius művei és a hozzájuk fűzött kommentárok elé, melyek régtől fogva iskolai tananyagként szolgáltak. Az OSzK Vergilius-kódexének esetében több jel is azt mutatja, hogy a kötet oktatási célokat szolgált. Egyrészt a hexameteres sorok közé írt gyakori glosszák, melyek a latin nyelv fejlesztéséhez a szavak latin szinonimáit, sok esetben pedig a német fordításukat is tartalmazzák.²⁸ Másrészt azok a grammatikai passzusok, melyeket a kódex üres lapjaira bemásoltak.²⁹ Közülük a 12. században Alexander de Villa Dei által írt *Doctrinale* egy sorát sikerült azonosítani.³⁰ Mindezek alapján, és ismerve a bencéseknek az antik szövegek megőrzésében és átörökítésében játszott kiemelkedő szerepét, már nem meglepő, hogy a mű legkorábbi fennmaradt példányai közül az egyik éppen a bencések anyakolostorában, Monte Cassinó-ban készült.³¹

Ami az Ottó-kor antikvitástiszteletét, pontosabban annak a művészi alkotá-

²⁵ Vö. Szent Ágota (*AASS Febr.* I. 599–662), Szent Ágnes (*AASS Jan.* II. 714–728), Szent Dionisia (*AASS Mai.* III. 451), Szent Serapia (*AASS Aug.* VI. 550) és Szent Teodóra (*AASS April.* III. 578–581) legendáját. ARCHIBALD: *i.m.* 34.

²⁶ ARCHIBALD: *i.m.* 47.

²⁷ ARCHIBALD: *i.m.* 22–26.

²⁸ Ezekről részletesebben Niels BOHNERT készülő publikációjában.

²⁹ Ld. f. 3v: *Omne nomen quod componitur ex duobus nominatur ex utraque parte declinatur ut iusurandum Iurisiurandi, respublica, reipublicae... × ... In plurum vero declinatur per omnes casus ut milia horum milium.*

³⁰ Ld. f. 202v: *Aufert apocope finem, quem dat paragoge* – Alexander de Villa Dei: *Doctrinale*, 2411.

³¹ Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana, Laurent. Plut. LXVI, num. 40. A 8. századtól kezdődően számos forrás különböző kolostori könyvtárak Apollonius-kéziratairól ad hírt. Pl. Fontenelle (8. század), Reichenau (9. század), Gorze, Toul, Lobbes (11. század). Vö.: KORTEKAAS: 1984 *i.m.* 419–424.

sokban tetten érhető megnyilvánulási formáit illeti, ezek közismert módon három fő forrásból táplálkoztak. Magukon az antik emlékeken kívül (természetesen nemcsak a szövegek, hanem a tárgyi/művészeti kultúra maradványai is ide tartoznak) döntően az antikvitás örökségét felélesztő Karoling kultúra jelentette a viszonyítási pontot, de a 10. század végétől a római birodalommal leginkább kontinuos Bizáncból II. Ottó felesége, Theophanu révén érkező kincsek is példaértékűek lehettek. Az antikvitás tárgyi öröksége Werden környékén is fellelhető volt. Az ezekhez való jellegzetes – részben megbecsülésből, részben mindenfajta távolságtartást nélkülöző elsajátításból épülő – viszony emblematis példája az a bronzfeszület, melyet Herimann kölni érsek (1039–1056), II. Ottó és Theophanu unokája készíttetett, s melynek Krisztus-arcát egy feltehetően Livia császárnét (†29) ábrázoló lapis-lazuli faragvány képezi.³² Az antik emlékek krisztianizált átformálásának és megőrzésének gyakorlata Werdenben is ismert volt. Az apátság egyik legbecsesebb kéziratához, a *Liudger-vita* 1100 körül készített, illusztrált példányához egy későantik elefántcsont-diptychonból készíttetek dobozkat. A két faragvány közel azonos kompozíciója a kézirat nyitóképéhez is mintául szolgált: Probianus római *vicarius* és a mellette álló két írnok „helyére” a trónoló Madonna, Benedek és Liudger került.³³ Visszatérve az Apollonius-töredékre, mindez röviden azt jelenti, hogy a regény werdeni jelenléte egyáltalán nem kivételes, hanem éppen a korszak és a kolostor kultúrájában mélyen gyökerező jelenségként értékelhető.

Az egykori kódex összeállítása

Az Apollonius-töredék 4 folióból áll, melyekre a szöveget két hasámban másolták. Az első foliót a két hasáb között hosszában kettévágták, a külső lapfél elvesztett. A szöveg az 51 fejezetre tagolt mű 31. fejezetének közepéről indul,³⁴ majd az elkallódott két hasábnak megfelelő hiány után folytatódik és az 50. fejezet végén megszakad.³⁵ A történetet Tarsia Theophilus általi megtámadásától éppen Theophilus Tarsia általi megmentéséig meséli el. A töredék, mint láttuk a ma Cod. Lat. 7 jelzetet viselő, vele egykorú és a werdeni bencés kolostor *scriptorium*-ban másolt Vergilius-kódexszel volt összekötve. Harmadik levelének vonalazása megegyezik a Vergilius műveinek verses főszövegéhez és a hozzájuk írt Servius-kommentárhoz készült egyedien összetett vonalazással, és eltér a regénytöredék többi részétől (ff. 1–2, 4), amelynek csupán a szöveges része van vonalazva – a képek alatti területen ezt a műveletet nem végezték el. Ezek a sajátosságok rá-

³² KAHSNITZ, Rainer: Herimann-Kreuz. In: GERCHOW: *i.m.* Nr. 35, p. 331–332.

³³ BERND, Michael: *Liudger und Probianus. Zur Geschichte der illuminierten Liudger-vita und des spätantiken Konsulardiptychons.* In: GERCHOW: *i.m.* 223–231.

³⁴ (1ra) *Tolle Tarasiam de medio ... × ... egressus est civitatem.* KORTEKAAS 2004. c. 31: RA 176,14 – c. 32: RA 182,33.

³⁵ (1vb) *<vir>ginis et originis stigmata considera ... × ... (3vb) Da Theophilo libertatem et premium:* c. 34–50 (KORTEKAAS 2004. RA 190,7 – 244,32).

világítanak arra, hogy a werdeni *scriptoriumban* milyen gondosan ügyeltek a szövegek elrendezésére, hogy egy nagy méretű pergamenlapon történő megjelenítés segítse a szöveg használatát és értését. A Vergilius-kódex 203 leveléből 197-et egységesen vonalaztak meg. Csupán hat levél tér el ettől: öt levelet Servius kommentárjainak vonalaztak egyetlen oszlopban egyszerű szerkezettel (ff. 1, 53, 55, 58, 60), ezek közül négy levél az *Aeneis* első könyvét megelőző hosszú kommentárt tartalmazza (2. ábra: Cod. Lat. 7 ff. 52–61 füzete), mely nem fért el a főszöveg körül. A kódex utolsó levele vonalazás nélkül maradt.

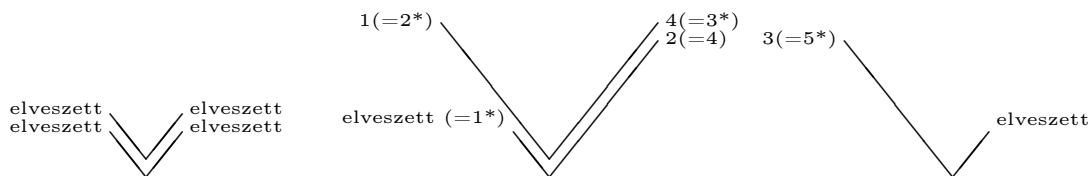
A gondosság hasonló bizonyága, hogy az Apollonius-regény számára szintén egyedien vonalazták a pergamenfüzeteket, követve a szövegegységek és a képek szabálytalanul váltakozó egyedi rendjét. Ez a megoldás különösen érdekes, ha figyelembe vesszük, hogy a budapesti töredékben a megszokott gyakorlattól eltérő módon előbb a képeket rajzolták meg, a szöveg lemásolására csak ezután került sor. Csupán a munka végén használtak fel a Vergilius-kódex számára előkészített lapok maradékából. Ezzel a lépéssel egy fontos bizonyítékot hagyományoztak ránk arra vonatkozóan, hogy mindkét mű egyszerre, egy *scriptoriumban* készült. Azt nem lehet bizonyítani, hogy a két művet mindjárt egybe is kötötték. Ugyanakkor az egyik „képmagyarázat” (f. 3va teteje: *Apollonius et uxor eius*) ismételt 11. századi lejegyzése – amit csupán az indokolhatott, hogy a pergament egy kötés során körbevágták, így az eredeti feliratot megcsonkították – azt valószínűsíti, hogy már ekkor egybekötötték a két művet (3. kép).

A két *binió*ból és egy *bifolió*ból álló teljes mű egy talán másképp szerkesztett, kisebb méretű és nagyobb számú levelekből álló előképre mehet vissza. A Cod. Lat. 4-ből több rövidebb egység kimaradt, amelyek terjedelme többé-kevésbé egyforma, így talán egy-egy sor átugrásával magyarázható.³⁶ E rövid kihagyások egy kivételtől eltekintve 32–42 betű hosszúságúak, hasonlóan azokhoz a *lacunák*hoz, melyek RA-ból veszték el (41 betű) az R α -hoz képest, amelyhez az Apollonius-töredék is tartozik. Mivel az Apollonius-töredékben az oszlopok szélessége váltakozó nagyságuk ellenére jelentősen eltér a hiányzó sorok hosszától,³⁷ a kihagyások egy jóval korábbi másolás során történhettek és nem a közvetlen előképből származnak.

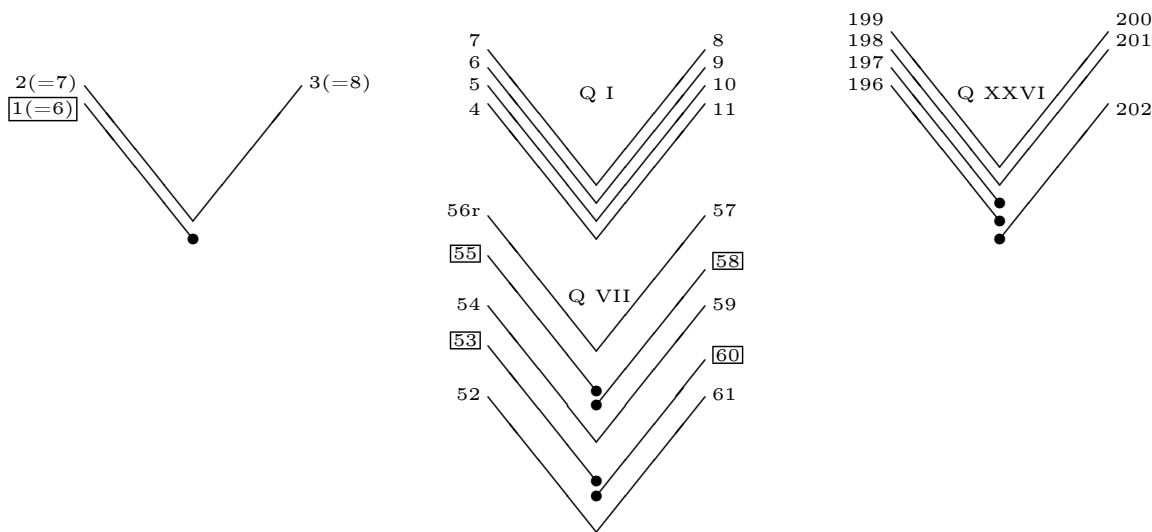
Mivel a töredék szövege alapján tudható, hogy a lapok helyes sorrendje f. 1, 4, 2–3, következtethetünk arra, hogyan nézett ki a teljes Apollonius-regény. A ma egybetartozó f. 2 és f. 3 levelek eltérő vonalazása világosan mutatja, hogy a két lap külön *bifolió*hoz, sőt külön ívfüzethez tartozott (1. ábra). A két levél csupán a mű 1976-os restaurálása óta tartozik egybe, amikor a levelek téves számozását követve hibás sorrendben dolgozták és fűzték össze a rossz állapotuk miatt

³⁶ 43. fejezet (RA 220,5–6, 55 betű a rövidítések feloldásával): *Hanc ego Pentapoli naufragus habui ducem, ut regi amicus efficerer*; 38. fejezet vége (RA 200,18, 32 betű): *quem in terris non licuit lumen videre*; 39. fejezet (RA 204,33, 36 a rövidítések feloldásával): *quem ignorat. Ego autem ad eum descendo, quem ignorat*; 41. fejezet (RA 210,6, 1 verssor, 42 betű a rövidítések feloldásával): *Ni fletus et lucti et lacrimae de amissis inessent*.

³⁷ A Cod. Lat. 4-ben egy-egy oszlop 110 mm és 135 mm hosszú, ennek megfelelően körülbelül 50–55 illetve 60–65 betűt tartalmaz.

1. ábra: A Cod. Lat. 4 leveleinek szerkezete

2. ábra: A Cod. Lat. 7 néhány ívfüzete

kipótolt leveleket. A szöveg sorrendje és a két levél fizikai különállása csak úgy lehetséges, ha a f. 2-höz egy másik levél tartozott, amely a mai f. 1 előtt volt és amellyel egy *bifoliót* kellett alkotnia. Ez a levél a kódex 15. századi számozásakor feltehetően még megvolt, és f. 1.-ként lehetett számozva. A f. 2r-n egy 15. századi 4-es látható közepén felül. Ha figyelembe vesszük, hogy a Vergilius-kódex 6-ossal számozott levéllel kezdődik, akkor ezzel könnyen magyarázható lenne az előtte egykor számozott öt levél (1, 2. ábra).³⁸ A mű elejéről hiányzó harminc fejezet, körülbelül öt levélre fért rá, ha feltételezzük, hogy a szöveghez tartozó képciklus hasonlóan gazdag volt az elveszett részben is. Az Apollonius-töredék végéről hiányzó egyetlen fejezet egy-két hasábra is ráférhetett. Éppen e terjedelm miatt nem tudunk egyetérteni Weitzmann túlzóan optimista feltevésével, aki a teljes szövegre 200 képet feltételez.³⁹ Még a Kortekaas által becsült 120–150 kép is soknak tűnik.⁴⁰ Egy-egy hasáiban általában három-négy, de néhol csak két kép van, a teljes mű pedig harminchárom-harmincnégy oszlopban fért el, így

³⁸ HOFFMANN: *i.m.* 111 szerint eredetileg az Apollonius-töredék a Vergilius-kódex 2–5. *folióját* képezte, a *folio*-számokra vonatkozó megállapításához nem fűz magyarázatot.

³⁹ WEITZMANN: *i.m.* 103.

⁴⁰ KORTEKAAS: 1984 *i.m.* 179–180. 156. jegyzet.

hasábonként három képpel számolva körülbelül valamivel több mint száz képpel számolhatunk. Ez természetesen még így is egy rendkívül terjedelmes képciklust jelent. Az alábbiakban a kézirat megalkotásának sorrendjét követve először az illusztrációk, majd a szöveg jellegzetességeiről lesz szó.

A töredék illusztrációciklusa

A töredék illusztrációciklusát harmincnégy színezetlen, piros tollrajz és további hat kép nyomai alkotják. A megcsonkított f. 1r-n valaha elhelyezett négy jelenet mára egy-egy figurától eltekintve gyakorlatilag kivehetetlenné vált, a f. 1v levágott hasábjából két kép szélső töredéke maradt csak meg.⁴¹ A rajzok, amelyek egyetlen, az Ottó-kori könyvfestészet reprezentatív emlékeihez mérten közepes színvonalon dolgozó, de nem dilettáns mester alkotásai, befejezetlenül maradtak. Bizonyos fokig vázaltszerűen hatnak. Az arcvonásokat feltehetően a 11–12. század során többnyire igénytelenül, vagy legalábbis ügyetlenül többen is kiegészítették. A képeket feltehetően eredetileg sem akarták kiszínezni – jóllehet a korszakból színezett és színezetlen tollrajzokra egyaránt vannak példák.

A rajzok keretezetlenek, az általuk elfoglalt mező szélessége a szöveghasábéhoz igazodik, de gyakran átlépi a képzeletbeli határokat (5. kép). A 2. és a 13. kép két jelenetet ábrázol egyszerre (a 13. a cselekményhez képest fordított

5. kép: *Cod. Lat. 4, f. 3v, 33. jelenet*

⁴¹ A töredék egy-egy *folióját* reprodukálja: WEITZMANN (1959) *i.m.* fig. 110 (f. 1v); BELL: *i.h.* Nr. 223, p. 246–247 (f. 1v); HÄGG: *i.m.* fig. 42 (f. 2v); KAHSNITZ: *i.h.* 340–341 (f. 2v); WEHLI: *i.h.* 36 (f. 3v).

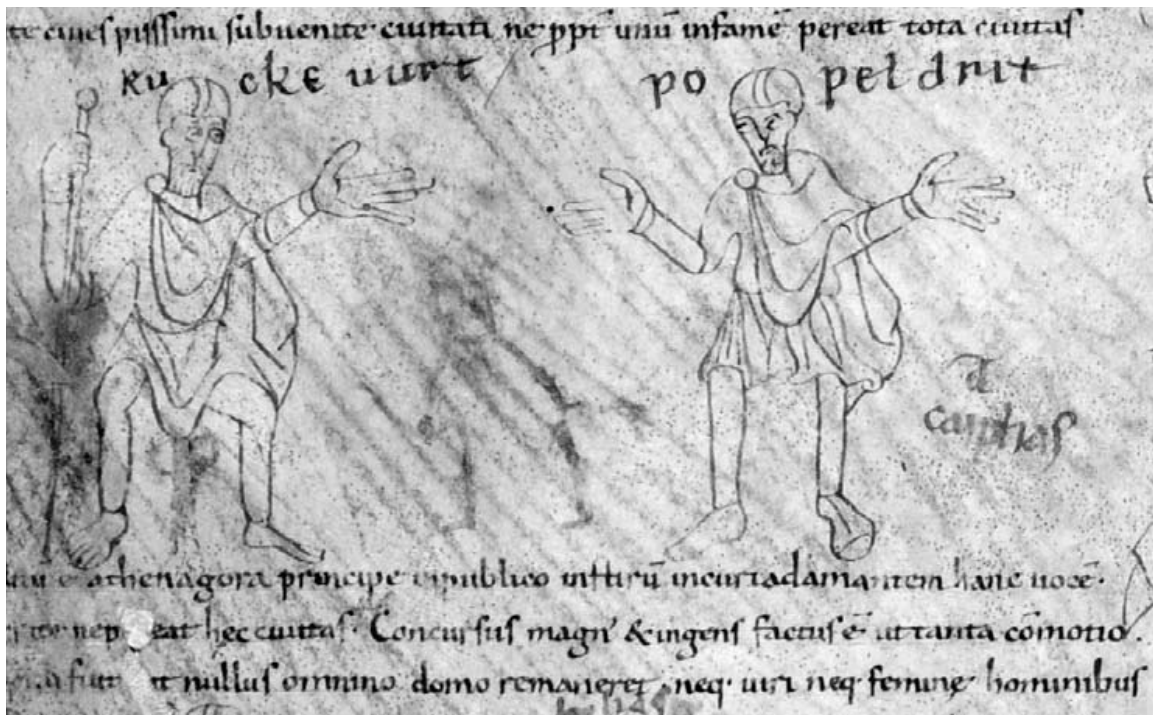
sorrendben). Az illusztrációk általában a felettük leírt jelenetekre vonatkoznak és a szövegegységek eltérő hosszából adódóan szabálytalan közönként követik egymást. A 26. képet közvetlenül a 25., a 35. képet közvetlenül a 34. alá helyezték, így ezek megelőzik a kapcsolódó szövegrészeket. A rajzok alatt (a f. 3-tól eltekintve) nem látható vonalazás, ami azt jelenti, hogy az egyes oldalak változatos beosztását előre megtervezték. Feltehetően egy nagyon hasonló elrendezésű, illusztrált mintapéldány alapján dolgoztak. Jóllehet a töredék a regény (ismereteink szerint) legkorábbi fennmaradt képeit tartalmazza, a mű „eredeti” illusztrációciklusát nem az Ottó-korban állították össze, antik gyökerei egyértelműen láthatóak. A képek elhelyezésének módja és keretezetlen volta önmagában véve is korai állapotot rögzít a szöveg és kép formai viszonyának történetében,⁴² de a szereplőkre koncentrált kompozíciók, a figurák beállításai, valamint a férfiak *tunicából* és *chlamysből* álló katonai öltözetei is a későantik sorozat derivátumai kell hogy legyenek. Az „eredeti” illusztrációk férfiszereplői hasonlóak lehetnek egy Ottó-kori elefántcsont-faragvány ugyancsak *tunicát* és *chlamyst* viselő Szent Nazarius-figurájához, mely feltehetően 400 körül keletkezett mintaképének jellegéből kvalitásai révén sokat megőrizhetett.⁴³ Miközben az Apollonius-töredék képei alapján a terjedelmét illetően fent már rekonstruált „eredeti” képsorozat részletei bizonyos fokig kirajzolódnak előttünk, nem tudjuk, hogy ennek elemei közvetlenül egy későantik-koraközépkori, vagy inkább egy Karoling-kori példány öröksége révén jelentek-e meg Werdenben. A figurák feltűnően nagy kezei esetleg olyan Karoling minták ismeretéről tanúskodhatnak, melyeket például a berni Burgerbibliothek híres Prudentius-kézirata (Cod. 264) alapján képzelhetünk el,⁴⁴ de a jellegzetes testarányok az Ottó-kori művészetben is ismertek, így a rajzoló tanultságából, saját stílusából is eredhetnek (6. kép). Végeredményben a képek eddig nem említett egyéb jellegzetességei, elsősorban a rajzi stílus maga, valamint egyes motívumok (például a két oszlopra csavarodó függönyé) tipikusan az Ottó-korra vallanak, még ha esetenként antik eredetűek is (7. kép).

A képsorozat Ottó-kori kapcsolatrendszerének feltárása elsősorban az antik jelleg dominanciája miatt komoly nehézségekbe ütközik. Egykorú ikonográfiai párhuzamai (mai tudásunk szerint) nem ismertek. A regényhez kapcsolódó egyetlen viszonylag korai ábrázoláson – egy feltehetően Kölnben, de már a 12. században készült kisméretű faragványon – Apollonius felesége, Lucina koporsójának

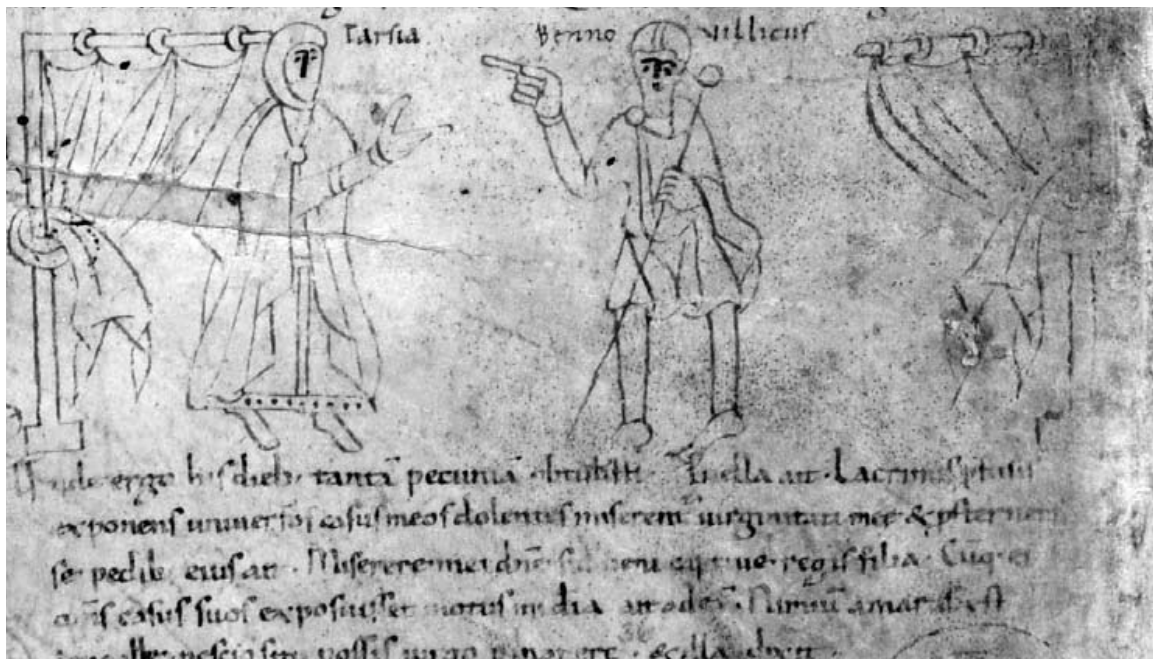
⁴² A képekkel díszített kódex kialakulásának állomásait és műfaji sajátosságait behatóan elemzi WEITZMANN, Kurt: *Illustrations in Roll and Codex: A Study of the Origin and Method of Text Illustration*. Princeton, 1947. A budapesti Apollonius lehetséges antik előképével párhuzamba állítható például két ókori, narratív ciklust tartalmazó illusztrált irodalmi papirusztöredék. Az egyik Héraklész tetteit meséli el (Oxford, Sackler Library, Pap. gr. Oxy. 2331, Kr.u. 3. század), a másik pedig egy azonosítatlan regény szövegét tartalmazza (Paris, Bibliothèque Nationale, suppl. gr. 1294, Kr.u. 2. század). Vö.: BELL, Malcolm: *An Illustrated Poem about Heracles*. In: *Age of Spirituality*, Nr. 205. 228–229; Id.: *Fragment of Scroll with Scenes from a Romance*. In: *Age of Spirituality*, Nr. 222. 245–246.

⁴³ VON EUW, Anton: *Der heilige Nazarius*. In: LEGNER, Anton (Hrsg.): *Rhein und Maas. Kunst und Kultur 800–1400*. Ausstellungskatalog. Köln, 1972. C5, 181.

⁴⁴ Vö.: HOMBURGER, Otto: *Die illustrierten Handschriften der Burgerbibliothek Bern. Die vorkarolingischen und karolingischen Handschriften*. Bern, 1962. Tafel 9.

6. kép: Cod. Lat. 4, f. 2v, 20. jelenet

7. kép: Cod. Lat. 4, f. 1v, 3. jelenet

tengerre bocsátását látjuk, egy olyan jelenetet tehát, mely a mi töredékünkől a hozzá tartozó szövegrésszel együtt elveszett.⁴⁵ Más kérdés hogy az illusztráció-ciklus egyes képeinek kompozíciója alkalmasint nemcsak az Apollonius-elbeszélés vizualizálására volt alkalmas. A művészettörténetben számon tartott egyik legkorábbi vázlatkönyv egyik rajza például a töredék 38. képéhez motivikusan hasonló. Mindkét jeleneten két figura szerepel, egyikőjük a másik (a regényben Theophilus) haját megragadja és kardjával rátámad (4. kép).⁴⁶ A ciklus képeinek közepes kvalitásai a rajzok stiláris besorolását erősen megnehezítik. Legközvetlenebb párhuzamaikat elsősorban Werdenben kereshetnénk, de az ide lokalizálható 10–11. századi emlékek viszonylag kis számuk ellenére heterogének, nem képeznek olyan egységes csoportot, amely alapján a werdeni könyvfestészet jellemző vonásai – már amennyiben voltak ilyenek – kimutathatóak lennének.⁴⁷ Az Apollonius-képek nem kötődnek a közel egykorú werdeni könyvprodukciónak legjelentősebb alkotásához, az 1030 utánra datált úgynevezett *Werdeni Psalterium*hoz (Staatsbibliothek Berlin, Theol. Lat. Fol. 358), de egy kevésbé impozáns, a töredékhez hasonlóan tollrajzokkal díszített és a 11. század első negyedében készültnek tartott másik *Psalterium*hoz (Stadtbibliothek Trier, Ms. 14) sem.⁴⁸ Nem szolgálnak analógiával az egykorú kölni könyvfestészet legfontosabb emlékei (így az *Everger-Lectioarium* és a *Hitda-kódex*), nem köthetőek a töredék illusztrációi az Ottó-kori könyvfestészet más jelentősebb központjához sem. Mindazonáltal, pontosabban részben ebből adódóan, főként pedig az illusztrációciklus tematikájának egyedi volta alapján, a töredéket az Ottó-kori könyvkultúráról kialakítható teljesebb kép megalkotásában az eddig neki tulajdonítottnál fontosabb hely illeti meg.

A szöveg helye a hagyományban

A kutatók nézetei eltérnek abban, vajon az Apollonius-regény latin szövege egy görög előképen alapszik-e, melynek létét a cselekmény görög nyelvű helyszínein és a szereplők görög eredetű nevein kívül több – egy görög előképpel könnyen magyarázható, ám a latinban szokatlan – nyelvi fordulat is indokolja.⁴⁹ Az sem tisztázott, hogy a regény legkorábbi változata mikor született meg. Klebs, az Apollonius-regény egyik kutatója két redakciót különített el, RA-t és RB-t, a

⁴⁵ A faragványt korábban a sigmaringeni Hohenzollern-gyűjteményben orizték, 1996 óta a Metropolitan Museum tulajdona. (Vö.: www.metmuseum.org alatt Collection Database/Medieval Art/Apollonius.)

⁴⁶ Universiteitsbibliotheek Leiden, Cod. Voss. Lat. Oct. 15, 198r. Vö.: SCHELLER, Robert W.: *Exemplum: Model-Book Drawings and the Practice of Artistic Transmission in the Middle Ages (ca. 900 – ca. 1470)*. Amsterdam, 1995. Nr. 4, 109–117.

⁴⁷ A werdeni könyvtár történetének művészettörténeti szempontú rövid összefoglalója: FINGERNAGEL, Andreas: *Die illuminierten lateinischen Handschriften deutscher Provenienz der Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz Berlin. 8.–12. Jahrhundert*. Wiesbaden, 1991. 100–102. A werdeni könyvfestészeti emlékek technikai jellemzőiről: FUCHS, Robert – HAHN, Oliver – OLTROGGE, Doris: *Die Arbeit im Werdener Skriptorium. Materialien und maltechnische Aspekte*. In: GERCHOW: *i.m.* 232–240.

⁴⁸ FINGERNAGEL: *i.m.* Nr. 102, p. 107–110; KAHSNITZ, Rainer: *Psalter*. In: GERCHOW: *i.m.* Nr. 65, p. 364.

⁴⁹ KORTEKAAS: 2004 *i.m.* 31–42.

kettő közötti változatot pedig RC-nek nevezte.⁵⁰ A későbbi szövegkiadók átvették kutatásának eredményeit. Kortekaas, a szöveg mérvadó kiadásának elkészítője jó eséllyel feltételezi, hogy a regény gyökerei a görögül beszélő Kis-Ázsiába és a Kr.u. 2–3. századra nyúlnak vissza [HA(Gr)],⁵¹ amely egy keresztény szempontból átdolgozott görög kivonaton keresztül [R(Gr)] képezhette a legrégebb latin változat (RA) alapját. Meggyőzően bizonyítja, hogy a regény már az 5. és 6. századig több változtatáson ment keresztül, mire a középkori hagyományban továbbélő latin változatok megszülettek, az egyik változat – Kortekaas szerint – valószínűleg Rómában (RA), majd ennek egy javított változata röviddel ezután ismeretlen helyen (RB). Elisabeth Archibald megjegyzi, hogy a regény fennmaradt legkevesebb 114 kézírata között alig található olyan, amelynek szövege meg egyeznék egy másikéval,⁵² ezért nehéz a kéziratok családfájának rekonstrukciója.

A 10. század végén készült Cod. Lat. 4. szövegét nehéz beilleszteni a két főágra (RA és RB) tagolt latin regény szöveghagyományába, a kutatás az RA egyik markánsan elkülönülő R α szövegcsalád legrégebb és legjobb olvasatait tartalmazó kéziratának tartja.⁵³ Azt nem lehet megállapítani, hogy R α vajon az illusztrált redakció számára készült-e, vagy esetleg a szöveg a képciklustól függetlenül is hagyományozódott. A Cod. Lat. 4 legközelebbi párhuzama, a lipcsei Universitätsbibliothek 431-es kódexének 11–12. századi szövege (f. 93r–117r)⁵⁴, amelyet már a 12. századtól Pegauban a Szent Jakab-kolostorban őriztek, nem tartalmaz illusztrációt, ezért egyaránt lehetséges, hogy a hagyományozódás során maradt el a képek másolása, illetve hogy eleve nem társultak a szöveghez képek a lipcsei kézirat előképében. A szövegcsalád közös vonása, hogy mindkettőben (R α) van egy szöveghiány,⁵⁵ illetve néhány mondat, ahogyan ezt fentebb láttuk, csak itt maradt meg. Az R α -n belül neki tulajdonított kiemelkedő szerep ellenére a budapesti töredékben hagyományozódott szövegváltozatok fontos hányadát nem vették figyelembe a szövegkiadók, noha sok olvasati variánst megadnak a kiadások apparátusában (Klebs óta ϕ -vel jelölve), azt a benyomást keltve, mintha a töredék szövegét nem csak eseti alapon használták volna a kiadások elkészítéséhez.

A Cod. Lat. 4 az Apollonius-regény szövegének csak egy részét őrizte meg. Az így megmaradt szöveg is jól mutatja azonban, hogy a regény hosszabb változatának (RA) egyik adaptálásával van dolgunk. A 42. és 43. fejezetben a szövegünkben tíz rejtvény szerepel, akárcsak az RA változatban. Egy további bizonyíték, hogy a 45. fejezetben az RA változathoz képest RB egy lényegesen hosszabb

⁵⁰ KLEBS: *i.m.*

⁵¹ Az általa hozott érveken kívül a *Dionysiad*as névképzés is kis-ázsiai eredetre vall.

⁵² ARCHIBALD: *i.m.* 8.

⁵³ Az R α szövegcsaládot KLEBS: *i.m.* 52–62 különítette el, fontos szerepet szánva a Cod. Lat. 4-nek. Olvasatát ϕ -vel jelölte, melyet a későbbi kutatók átvettek tőle. KORTEKAAS (1984 *i.m.* 72–80. 495–507. jegyzetek) tágabb keretben vizsgálja a kérdést.

⁵⁴ KORTEKAAS: 1984 *i.m.* 35: F. A teljes kódex leírásához lásd HELSSIG, Rudolf: *Die lateinischen und deutschen Handschriften der Universitätsbibliothek Leipzig*. Bd 1. *Die theologischen Handschriften*. Teil 1 (*Ms 1–500*). Wiesbaden, 1926. 670–674.

⁵⁵ Ld. RA c. 34: RA 190,16 – c. 35: 194,7.

szöveget told be, amelyben leírja, hogyan ismerte fel Apollonius saját leányát, Tarsiát.⁵⁶ Azok a kiegészítések, melyeket RB a 37. fejezetben betoldott RA-hoz képest, szintén hiányoznak a Cod. Lat. 4-ből.⁵⁷

A szöveg azonban látszólag szorosabban kötődik RB-hez, mint a szövegkiadásokból kiderül, melyek nem említenek minden, az RA-ba való egyértelmű besorolásnak ellentmondó olvasatot. Ezt néhány – a kiadásokban nem közölt – példával szemléltetnénk. Tarsia gonosz tarsosi gyámjának, Dionysiasnak RA-ban több helyen *scelest*a a jelzője, míg ezeken a pontokon a Cod. Lat. 4-ben – akárcsak RB-ben – *scelerata*.⁵⁸ A 49. fejezetben Lucina, miután Apollonius Ephesosban megtalálta, az Artemis-szentély második papnőjét nevezi ki maga helyére. Az RA-ban használt kifejezés (*secunda*) mint egy apácakolostor elöljárójára használt görög terminus technicus (δεφτεραρία) tükörfordítása fontos érvként szolgált Kortekaas számára a görög kivonat [R(Gr)] rekonstruálásában, sőt a keresztény redakció kolostori környezethez kötésében.⁵⁹ Ezen a ponton a Cod. Lat. 4 szintén RB-t követi, így felveti annak lehetőségét, hogy a *secunda* a későbbi változat. A 47. fejezetben Apollonius beszédében RA-ban egy mondattal kevesebb van RB-hez képest,⁶⁰ a Cod. Lat. 4. tartalmazza ezt a mondatot. A szövegkiadók hasonló esetben kiegészítették RA-t a Cod. Lat. 4. szövegcsaládjá alapján. Így a 46. fejezet egyik mondatát, amelyet Cod. Lat. 4 és a vele rokon lipcsei kódex tartalmaz, betoldották RA rekonstruált szövegébe.⁶¹ A 40. fejezetben, amikor Mytilénében Athenagoras lemegy Apolloniushoz a hajó gyomrába és megpróbálja felhívni onnan, a Cod. Lat. 4 szintén RB-t követi.⁶²

Egy másik betoldás segíthet tisztázni az Cod. Lat. 4 viszonyát RA és RB között. Mivel az egyik mondat másolói tévesztésnek látszik, ahol a másoló szeme átugrott egy sornyi szöveget, ami ugyanazt a szót tartalmazta (*homoioteleuton*), a tévesztést tartalmazó kódexek mehetnek vissza egy közös ősrre.⁶³ Több ponton a

⁵⁶ RA 206, 1–8 és RB 227,1–229,26.

⁵⁷ KORTEKAAS: 2004 *i.m.* 26. RA és OSzK Cod. Lat. 4 nem tartalmazza a következő mondatokat: (RB 199,1–2) *cum cotidie misericordia populi tantas congerit pecunias in sinu lenonis*; (RB 199,2–4) *ne a quoquam civium deformis aspiceretur*; (RB 199,17) *cum in tormento esset* (vö. Lukács 16,23).

⁵⁸ 31. fejezet: (RA 176,16 és 19) *scelest*a mulier – (RB 177,11) *scelerata* – (RB 178,25) *haec* – (Cod. Lat. 4) *scelerata mulier* mindkétszer; 38. fejezet: (RA 200,1) *scelest*a mulier – (RB 201) nincs – (Cod. Lat. 4) *scelerata mulier*; 50. fejezet: (RA 242,19) *mulier mala... scelest*a Dionysia – (RB 243,17–18) *Dionysiadis... mulier scelerata* – (Cod. Lat. 4) *scelerata Dionysiadis mulier mala*.

⁵⁹ A 49. fejezetben: (KORTEKAAS: 2004 *i.m.* RA 240,11–12) *Et constituit loco suo ipsa sacerdotem, quae ei secunda erat et cara*; (RB 241,13–14) *Ipsa vero constituit sacerdotem, quae sequens ei erat et casta caraque*; (Cod. Lat. 4, f. 3va) *constituti ipso loco suo sacerdotem qui ei sequens erat*. KORTEKAAS: 2008 *i.m.* 851–853.

⁶⁰ *Vestrum est quod redivivus doloribus rediviva vita successit* (= RB 235,4).

⁶¹ (RA 230,13–14 kiegészítve Cod. Lat. 4 családjá alapján) *<lacrimis impediabatur loqui. Athenagoras autem>*; (RB 231, 13–14) *loqui lacrimis impediabatur. Athenagoras*. Ld. KORTEKAAS: 2008 *i.m.* 785.

⁶² 40. fejezet: (Cod. Lat. 4) *procede ad lucem discumbe paulisper et epulare*; (RB 207, 10–11) *Procede de tenebris ad lucem, discumbe, epulare paulisper*; (RA 206, 15–16) *procede de tenebris ad lucem et epulare nobiscum paulisper*.

⁶³ 46. fejezet (KORTEKAAS: 2004 *i.m.* RA 232,23–24 kiegészítve Cod. Lat. 4 családjá alapján) *„Redonavi tibi vitam, quia beneficio <tu*o virgo permansi”. Cui donavit pro hoc beneficio > ducenta talenta auri et libertatem; (RB 233,2–3) *„Dono tibi vitam, quia beneficio tuo virgo permansi”. Et donavit ei X talenta et libertatem*.

Cod. Lat. 4 egyformán eltér RA-tól és RB-től, mégpedig úgy, hogy azt egyik szövegcsaláddal sem lehet megmagyarázni.⁶⁴ A töredék szövege romlott volta ellenére több ponton tartalmaz olyan olvasatot, amelyet feltétlen érdemes figyelembe venni a szöveg helyreállításánál. Egy példát említenénk. A 34. fejezetben, amikor Athenagoras kijön Tarsiától és találkozik egyik társával, RA-ban a klasszikus latin nyelvten szerint hibás *ablativus absolutus* szerepel, amit RB javított.⁶⁵ A Cod. Lat. 4 olvasata tartalmazhatja a helyes szöveget, RA *ablativus absolutusa* megmagyarázható a Cod. Lat. 4-ben is elég gyakori *e-i* cserével (lásd lentebb), amely az RA egyik korai kéziratában is végbemehetett.

A másolói hibák egy jelentős része megmagyarázható a késői latin beszélt változatának sajátágaival, amely az RA változatra is erőteljesen rányomta bélyegét. Ilyen tipikus jelenségek az *e-i*,⁶⁶ *b-v*,⁶⁷ *p-b*,⁶⁸ és *i-o*⁶⁹ felcserélése, a 2. és 3. *coniugatio* között nem látja a különbséget,⁷⁰ a szókezdő *h*-t leahagyja,⁷¹ az előljárószók bizonytalan használata,⁷² a nazális hangok és az *s* kihagyása szavak közepén és végén.⁷³ E jelenségek többsége a késői latin sajátja és aligha magyarázható egy német kolostor másolói hibáival. A néhány meglepően jó olvasat, a kései latinra utaló nyelvi jelenségek, illetve az RA és RB redakciók szétválásának ideje a Cod. Lat. 4 redakcióját is az 5. és 6. század fordulójára teszik. Egy a töredékben megőrzött antik képciklus keletkezése ezután már nem valószínű. Úgy tűnik, hogy a Cod. Lat. 4 redakciója több ponton az RA egy olyan változatára megy vissza, amely megelőzi az RA helyreállításához alapul vett legtöbb kézirat közös őst, így mindenképpen érdemes lenne komolyabb szerepet szánni neki az RA rekonstruálásában.

Tanulmányunkban igyekeztünk összegyűjteni azokat az alapadatokat, amelyeket a jelentős, ám eddig kevésbé feldolgozott Apollonius-töredékről tudni lehet.

⁶⁴ 34. fejezet: (Cod. Lat. 4) *fortunaes vices*; (RA 190,9: *fortunaes casus*, RB 191,9: *temporum vices*); 35. fejezet: (Cod. Lat. 4) *leno ille*; (RA 194,23) *iste leno*; (RB 195,19) *leno*; 37. fejezet: *perrexit curso rapidissimo*; (Cod. Lat. 4) *uxori sue dicens*; (RA 198,4) *ad uxorem suam dicens ei*; (RB 199,5) *et dixit Dionysiadí uxori suae*; 38. fejezet: (Cod. Lat. 4) *ibo*; (RA 200,8) *vado*; (RB 201,6) *vadam*.

⁶⁵ 34. fejezet: (Cod. Lat. 4) *Cui exeunti obviatus est collega eius*; (RA 190,15–16) *quo exeunte collega suus affuit*; (RB 191,16–17) *Occurrit illi discipulus suus et ait*.

⁶⁶ A *deponens infinitivus imperfectus* helyett aktív *infinitivus imperfectus* használ: *quamque letare* (c. 41 RA 210,9: *laetari*); *mentire* (c. 38 RA 204,4: *mentiri*); *ab utrique* (c. 43 RA 220,17: itt nem szerepel); *facta est laetitia omne civitate* (c. 49 RA 240,9: *omni civitati*); *ad navim* (c. 38 RA 200,16: *ad navem*).

⁶⁷ Lásd: *liberaveris* (c. 34, RA 190,13: *liberaberis*); *Ego vero valde afflictus sum meis calamitatibus, ut non solum epulari, sed nec vivere desiderarem*. A töredékben *vivere* (RA 206,20–208,1) helyett *bibere* szerepel.

⁶⁸ Például: *in prostipulo* (c. 46 RA 230,7: *in prostibulo posuit*; RB 231,6–7: *constituit in lupanar*).

⁶⁹ Lásd: *vicem* R(α)(ϕF) (c. 41 RA: *vocem* 212,17); *lapidibus eos occoderunt* (c. 50 RA 224,27: *occiderunt*).

⁷⁰ Például: *contingeri* (c. 43, RA 220,17: *pertingere*).

⁷¹ Ez a jelenség nem német sajátosság, ahol a *h* hangot ejtették, tehát korábbi hagyomány: *homines enim sumus. Abeo et ego...* (c. 34, RA 190,9: *habeo*).

⁷² Az *ablativus* és *accusativus* közötti bizonytalanságra lásd: *ad celo* (c. 43, RA 222,21: *ad celum*); *inter fluctibus* (c. 44, RA 224,9: *inter fluctus*).

⁷³ Nazális hangok bizonytalan használatára lásd: *ad hac Tarsiam* (c. 35, RA 194,13: *ut Tarsiam*); *in tota Ephesum* (c. 49, RA 240,7–8); *constituit in loco suo rege Athenagora generum suum* (c. 50, RA 242,1: *regem Athenagoram*); *hunc venisse* (c. 46, RA 230,4: *huc venisse*). *S* hang bizonytalan használata: Athenagoras *nomativusa* mindig *Athenagora*, Dionysiadásé *Dionysia*; *adscendi* (c. 40, RA 206,13: *adscendi*).

Talán sikerült megnyugtatóan tisztázni a töredék provenienciáját, rekonstruálni a teljes Apollonius-regény felépítését és ennek viszonyát a werdeni *scriptorium*-hoz, illetve a Vergilius-kódexhez, amellyel már korán egybekötötték. A képek szereplői fölé írt tulajdonnevek alapján bemutattuk a 11–12. századi kolostori „képregényolvasás” egyik ritka és érdekes példáját. Eddig csupán a képciklus egy-egy elemét közölték, most az összes jelenet leírását elérhetővé tettük. A töredék világi narratív képciklusának mélyebb elemzését, az Apollonius-regény későbbi illusztrációival való összevetését, valamint a szöveg alapos filológiai feldolgozását itt nem tudtuk ugyan elvégezni, de reményeink szerint ismertetőnk e kutatások megbízható kiindulópontjául szolgálhat.

Appendix

Kódexleírás

Pergamen – Cod. Lat 4: 4 folió, (f. 1) 380 × 168 mm, (f. 2–4) 380 × 298 mm; Cod. Lat. 7: I+203 folió, 388 × 305 mm

Kötés 15. századi fatáblás bőrkötés, 3+4 egyszerű sarokgomb, 2 köldökgomb, 2 zárókapocs maradványai (szíjak hiányoznak). 400 × 320 × 83 mm. Az első repülő előzéklapon *possessor*-bejegyzés látható; hátsó repülő előzéklap hiányzik.

Foliálás Pecsétszámozás a *recto* oldalak felső margójának jobb szélén, a f. 172 és f. 173 között f. 172a. 15. századi foliálás a *recto* oldalak felső margóján közepen: Cod. Lat. 4, f. 2-n 4 látható, a Cod. Lat. 7, ff. 1–172 között 5 eltérés van a két számozás között, ff. 172a–200 között 6, utána 7 eltérés, a f. 200 és f. 201 között nincs szöveghiány.

Ívfüzet-számozás f. 11v: Q I, f. 19v: Q II, f. 27v: Q III, f. 35v: Q IIII, f. 43v: Q V, f. 51v: Q VI, f. 60v: Q VII (tévesen, helyesen a 61v-n kellene lennie), f. 68: Q VIII f. 76: Q VIII, f. 84: Q X, f. 92v: Q XI, f. 100v: <Q XII> (a restauráláskor lefedték fehér ragasztóval), f. 108v: Q XIII, f. 116v: Q XV, f. 124v: Q XVI, f. 132v: Q XVII, f. 140v: Q XVIII, f. 148v: Q XVIII, f. 156v: XX, f. 164v: Q XXI, f. 172v: Q XXII, f. 179v: Q XXIII, f. 187v: Q XXIII, f. 195v: Q XXV, f. 201v: Q XXVI; f. 165r: a, f. 172r: b, f. 180r: c, f. 188r: d.

Ívfüzetek Cod. Lat. 4: II–1 (ff. 1, 4, 2) + 1 (f. 3); Cod. Lat. 7: I+1 (ff. 1–3), 6 IV (ff. 4–51), III+4 (ff. 52–61), IV–1 (ff. 62–68), 16 IV (ff. 69–195), IV–2 (ff. 196–201) + 1 (f. 202). A f. 100 és a f. 101 között a hajdani XIII. füzet még a 15. századi foliálás előtt elveszett, itt szöveghiány van (f. 100v: Vergilius, *Aeneis* IV, 509: *Stant arae circum, et crines effusa sacerdos* és f. 101r: *Aeneis* V, 432: *genua labant, vastos quatit eger anhelitus artus*).

Vonalazás Cod. Lat. 4: ff. 1, 2, 4 csak a szöveg van vonalazva, a képek nincsenek; f. 3 követi Vergilius szövegének vonalazását; Cod. Lat. 7: ff. 2–52, 54, 56–57, 59, 61–201 a verses főszöveg és a kommentár szerinti vonalazás; ff. 1, 53, 55, 58, 60 csak kommentárnak vonalazva; f. 202 nincs vonalazva.

Scriptorok Cod. Lat. 4: 1 kéz ff. 1–4; Cod. Lat. 7: 3 kéz: (1) ff. 1, 4–68v, (2) ff. 69–124v, (3) ff. 125r–202v.

Restaurálás Cod. Lat. 4: 1976, B. Kozocsa Ildikó és Ballagó Lászlóné. A restaurálás során a sérült pergamenlapok sarkait kipótolták, a f. 3-t és a f. 4-t tévedésből összedolgozták.

A képciklus jeleneteinek leírása

f. 1ra	Négy kivehetetlen kép csak UV fényben látszó nyomai Legfelül: Theophilus és Tarsia (a feliratok alapján)	(c. 31–32) (c. 31)
f. 1rb	A teljes oszlop elveszett	(c. 32–33)
f. 1va	Levágott hasámban két jelenet töredékei	(c. 33)
f. 1vb	(1) Athenagoras pénzt ad Tarsiának, de meghagyja szüzességét	(c. 34)
	(2) Két jelenet egy képen: (a) Tarsia odaadja az aranyakat Lenónak, a kerítőnek (b) A felügyelő elvezeti Tarsiat (hogyan elvegye szüzességét)	(c. 35)
	(3) A felügyelő és Tarsia beszélgetése – 7. kép	(c. 35)
	(4) Tarsia könyörögve kéri a felügyelőt	(c. 36)
f. 4ra	(5) Apollonius tizennégy év múltán Tarsosba érkezik	(c. 37)
	(6) Stranguillio Apollonius megérkeztének hírével feleségéhez siet, tőle kérdezi, mit mondjanak Tarsiáról	(c. 37)
	(7) Apollonius Stranguillióhoz és Dionysiashoz érkezve lánya felől érdeklődik	(c. 37)
f. 4rb	(8) Apollonius Tarsia „síremlékéhez” vezetik	(c. 38)
	(9) Apollonius újra hajóra száll, Tyrosba indul	(c. 38)
	(10) Apollonius viharból menekülve Mytilénébe érkezik	(c. 39)
	(11) Apollonius szolgái Mytiléné lakóival Neptunaliát ünnepelnek	(c. 39)
f.4va	(12) Hajók (szöveg szerint: Athenagoras a kikötőben megnézi a feldíszített hajókat, majd beszél Apolloniusszal)	(c. 39)
	(13) Két jelenet egy helyen, fordított sorrendben (a) Athenagoras megkéri Tarsiat, hogy vidítsa fel Apollonius (b) Athenagoras Tarsiaért küld (?)	(c. 40)
f. 4vb	(14) Apollonius hajója három másik hajó között a kikötőben (szöveg szerint: Athenagoras és Apollonius szolgái várnak a fedélzeten, miközben Tarsia a hajó gyomrában saját sorsáról énekel Apolloniusnak)	(c. 41)
	(15) Apollonius kétszáz aranyat ad Tarsiának és elküldi őt	(c. 41)

	(16) A feldíszített hajók látszanak (szöveg szerint: Tarsia Athenagoras utasítására visszatér Apolloniushoz és rejtvényekkel próbálja felvidítani őt)	(c. 41)
f. 2ra	Nincs kép, rejtvények szerepelnek a szövegben	(c. 42–43)
f. 2rb	(17) Tarsia és Apollonius beszélgetése, Apollonius Tarsiára támad	(c. 44)
	(18) Szolgái (és a szöveg szerint Athenagoras) jelenlétében Apollonius felismeri Tarsiát	(c. 45)
f. 2va	(19) Apollonius magához öleli Tarsiát, akit Athenagoras Apollonius lába elé borulva feleségül kér (Athenagoras Lenóként feliratozva)	(c. 45)
	(20) Athenagoras magához hívja városának vezetőit – 6. kép	(c. 45)
	(21) Athenagoras beszédet intéz Mytiléné lakóihoz, akik a <i>forumra</i> hurcolják Lenót, a kerítőt	(c. 46)
	(22) Athenagoras bemutatja népének Tarsiát (Athenagoras Apolloniusként feliratozva)	(c. 46)
f. 2vb	(23) A kerítőt megégetik	(c. 46)
	(24) Tarsia a kerítő vagyonát saját társainak adja és felszabadítja őket	(c. 46)
	(25) Apollonius megjutalmazza Mytiléné lakóit	(c. 47)
	(26) Mytilénében szobrot állítanak Apolloniusnak, amint a kerítő fejére tapos, jobbán Tarsia ülőszobrát helyezik el (közvetlenül az előző kép alá helyezték, így ez a jelenet a rá vonatkozó szöveg elé került)	(c. 47)
f. 3ra	(27) Apollonius feleségül adja Tarsiát Athenagorashoz	(c. 47)
	(28) Apollonius Tarsiával és Athenagorasszal Tarsosba indul	(c. 48)
	(29) Apollonius alszik (álmában megjelenik egy angyal és Ephesosba küldi)	(c. 48)
f. 3rb	(30) Apollonius, Athenagoras és Tarsia Ephesosban Artemis templomához érkezik	(c. 48)
	(31) Lucina felismeri Apollonius	(c. 48)
f.3va (1. kép)	(32) Apollonius és Lucina Tarsia jelenlétében megöleli egymást (Apollonius bemutatja Lucinának leányát, Tarsiát) – 3. kép	(c. 49)
	(33) Apollonius, Lucina, Athenagoras és Tarsia örömmünnepet ülnek – 5. kép	(c. 49)
	(34) Apollonius családjával hajóra száll (Antiochiában átveszi a hatalmat, Tyrosban vejét, Athenagorast teszi meg uralkodónak)	(c. 50)
	(35) Apollonius és családja hadsereggel Tarsosba hajózik (közvetlenül az előző kép alá helyezve, így a rá vonatkozó szöveg felé került)	(c. 50)

f. 3vb (1. kép)	(36) Stranguillio és Dionysiadas Apollonius és Tarsia előtt	(c. 50)
	(37) Tarsos lakói megkövezik Stranguilliót és Dionysiadast	(c. 50)
	(38) Tarsia megvédi Theophilust, akit meg akarnak ölni – 4. kép	(c. 50)

Apollonius and Berwelpus: A Late Antique Romance in the Ottonian Period (Budapest, National Széchényi Library, Cod. Lat. 4)

The Apollonius fragment of the National Széchényi Library, consisting of four leaves, is especially valuable for its uniquely rich secular narrative image cycle that appears to be a faithful rendering of its Late Antique model. Given the 38 unfinished pen-work drawings, preserved in the fragment, and about 70 further ones that seem to have been lost, this fragment is one of the most extensive secular narrative cycles of antique origin that have come down to us.

This study seeks to explore various aspects of this unique fragment. It is examined together with its „mother codex” with which it constituted a single volume probably from the eleventh century up to the 1870s. This Virgil codex (Cod. Lat. 7) suggests through independent sorts of evidence that both manuscripts were copied in the *scriptorium* of the Benedictine monastery of Werden at the turn of the millennium and was kept in the library of the monastery up to the mid-fifteenth century when Gosswin Kempgyn de Nussia/Neuß (1420/1425–1483), professor at the university of Cologne acquired it. The manuscript was later taken to the library of the Lutheran convent of Sopron which later donated its manuscripts, including the Apollonius-Virgil volume, to the Hungarian National Museum in 1814.

In addition to the provenance of the fragment, the circumstances of its production are also analyzed in detail, with a primary focus on Uffingus’ *carmina figurata*, transmitted only in the Virgil volume. The favorable reception of a Late Antique and Christianized adventure romance such as the *Historia Apollonii Regis Tyri* and its illustration cycle fits well the intellectual milieu of Ottonian monasticism in Werden, attesting the revival of classical literature and art. The use of the story and especially its illustrations is highlighted by the personal names of Werden origin that were copied probably by monastic students as mockery next to the figures of the plot represented in the illustrations.

Moreover, the complete manuscript of the illustrated Apollonius fragment is reconstructed on the basis of codicological evidence. The entire text must have been copied on two pieces of *binio* and a *bifolio* and furnished with a smaller number of illustrations than Weitzmann assumed (not many more than a hundred). Despite its mediocre, but not dilettante quality, this extremely rich cycle deserves a primary position in the history of secular narrative book illustrations both in the context of Late Antique art and that of the Ottonian period. Finally, some examples illustrate that the editors of the Apollonius romance have ne-

glected a considerable number of valuable readings which would give the Apollonius fragment a higher standing in the reconstruction of the text than previous scholarship has supposed.